

Horvai István, a klasszikus realista

Maximalista volt, minden munkájában. Mégis egészen más, mint Várkonyi Zoltán. Talán ezzel a legkönnyebb kezdeni.

Várkonyi tűzijátékszerűen sziporkázó színpadi fantáziája, ötletei, elementáris humora, könnyedsége, eleganciája, játékosága beragyogta emlékezetes előadásait. Teátrális képzelőereje lehengerlő volt. Az előadások stílusa látványosan, expresszív formában szólalt meg, de úgy, hogy az ötletek sodrása sohasem fedte el vagy csökkentette az írói szituációk erejét, a szereplők, szerepek hitelességét. Horvai István emlékezetes előadásai viszont inkább az intenzitás mélyfúrásai, remekei voltak. Ő nem tudott olyan könnyed, líraian játékos lenni, mint Várkonyi, humora sötétebb volt, költőisége nehezebb, előadásai szikárabbak. Nem véletlen, hogy nem állt hozzá közel Molnár Ferenc zseniális frivol-sága, könnyedsége. És nem véletlen, hogy *Az ördög* nem lett igazán siker (pedig Ruttkai és Latinovits játszotta benne a főszerepeket), szemben a zseniális *A testőr*-előadás bravúrával Várkonyi színrevite-
lében.

Horvai munkáinak mély és igazi erénye a lélektani realizmus, a hitelesség, a színész személyiségének és szerepének mély ismerete, az emberek, a szereplők egymás közötti viszonyának szinte nagytóval történő körüljárása, felmutatása a legrejtettebb rezdüléseknek, a dolgok gyökerénél való megragadása. Nem véletlen, hogy legemlékezetesebb előadásai a nagy lélektani realista drámák színpadra vitelei voltak, csodálatos színészi alakításokkal. Ilyen volt Arthur Miller *Közjáték Vichyben*ének felejthetetlen rendezése, ahol Darvas Iván játékában vagy éppen Pethes Sándor egyperces jelenetében minden egyes pillanatban a készülődő tragédia és a robbanásra kész feszültség ereje izzott a színpadon. Pedig szinte semmi más akció nem történt, minthogy a letartóztatottak egy padon ülve vártak sorukra, a kihallgatásra. Darvas Iván Pethes Sándorról írt mondatai rögzítették és ezáltal felejthetlenné tették ezt a bizonyos egyperces jelenetet, és egyúttal ezzel a leírással az egész produkciót is: „Volt ennek az előadásnak [...] egy olyan pillanata, amelyet azóta sem éltem meg színpadon, amikor csakugyan megállt az idő, és a halál anygala megsuhintotta szárnyával a levegőt. [...] Eljött a pillanat, amikor a náci smasszer rászól az öreg zsi-

dóra, hogy szedje cuccát és kövesse az irodába. Pethes csak ült, mozdulatlanul, arcizma se rebbent [...]. Ekkor a smasszer kiveri kezéből a zsákját, és felrántja ülő helyzetéből az öreget. A zsák kinyílik, és toll száll ki belőle. Ezernyi tollpihe töltötte meg a színpadot. És ekkor, mint aki végre megérti, miről van szó, az öreg zsidó belekezd egy héber imába. [...] Most is végigfut hátamon a hideg, amint visszaemlékezem erre a pillanatra. [...] Talán, ha tizenöt másodpercig tartott az egész. Mégis benne volt az egész második világháború. Az egész ocsmány huszadik század.”

Hasonló utolérhetetlen bravúr volt Horvai és Darvas halhatatlan kettős remeklése, az *Egy őrült naplója* a Pesti Színházban. Erről is maradt írásos emlék, Darvas munkanaplója, ebből idézek: „Ma voltak először tele a széksorok... Egy hónapi idegeket, izmokat, izületeket gyöttrő kemény csata után értelmet kapott az egész. Az öltözőben a tükörből visszazérett rám a kis segédfogalmazó. Mintha fáradt volna a szeme...” S tudjuk, jóval több mint 400 előadás alkalmában nézett vissza rá ez a tükörkép. Csodálatos lenne, ha minden emlékeinkbe vésődött nagy előadásról maradt volna sok-sok ilyen, forrón jelen idejű és feljegyzett zsigeri pillanat.

Dürrenmatt *Fizikusokja* részben paraboladráma, de Dürrenmatt írói kvalitásai és Horvai mélyeséges emberismerete ebből is nagy emberi drámát, szellemes, ironikus játékot produkált Várkonyi, Tomanek Nándor és Darvas Iván bravúrhármasával.

És persze a Csehovok! *A Ványa bácsi*, a *Három nővér*, a *Platonov*. Horvai egyik legnagyobb érdeme volt, hogy a *Ványa bácsival* – benne Ruttkai, Darvas, Latinovits hármasával – a melankolikus magyar Csehov-játszást tette zárójelbe, 1970-ben, a robbanó szenvedély, a lázadás, a tragikus ironia, sőt a bátor tragikomédia erejével. *A Három nővér* előadása pedig szinte társadalmi lázadással, a szabadsághiány felerősítésével jelen idejű közérzet, életérzés drámájává növekedett. David Borovszkij metaforikus díszletei fokozták ezt az érzetet. Az égbe nyúló, tető nélküli fehér karámfalak, amelyből nincs kitörés, a kinti és benti tér összemosása jelezték, hogy a létezés minden tere börtönszerűen zárt, és határai mozdíthatatlannak tűnnek. Az előadás befeljegzésekor az égből lehulló őszi falevelek, amelyek mint egy sírt borították be az egész színpadot, a

megváltoztathatatlanlanságot, a véglegességet, a kitérés reménytelenségét sugallták, és végül záró kódaként a három nővér kétségbeesett, szinte haláltáncszerű összekapaszkodása fejezte be ezt a csehovi varázslatot. S a *Platonov*, ez a különösen emlékezetes főiskolai előadás, ahol a csak fiatal szereplőkre rövidített és koncentrált szöveg a maga sajátosan tömör dramaturgiájával az új nemzedék beszorított, jövő nélküli értelmetlen létezését szimbolizálta a nyolcvanas évtized kezdetén.

És a kortárs magyar darabok! Szerencsés csillagállások sorozata kellett, hogy létrejöjjen a kortárs magyar dráma hatvanas évektől kezdődő nagy korszaka, amely szorosan összefüggött a Víg nagy korszakával. A világszínház és a 20. századi nemzetközi drámairódalom is aranykorát élte ezekben az évtizedekben. Színház és dráma együtt produkálta ezt a klasszikus aranykort. Talán a pszichológiai realizmus nagy évtizedeiről beszélhetünk, a társadalom nagy egészét tükröző, klasszikus realista színház műveknek a kora volt ez, olyan korszak, amikor a drámairódalom sorozatban képes volt nagy ívű, a korszellem társadalmi, történeti, szociális, emberi alapkérdéseit megfogalmazni. A nagy színházi korszakok akkor születnek (legalább is a 20. században így volt), amikor az írók, a színház, a közönség egy hullámhosszon létezik. Amikor „a színpadon és a nézőtéren egyazon az idő”, ahogy Várkonyi mondta egyszer.

A kortárs magyar dráma akkor állt a legközelebb Horvai Istvánhoz, amikor íróik és műveik is a nagy realista trendből indultak ki. Horvai üzte, hajtotta, kereste jelenidejének szövegeit a közönség rejtett, ki nem mondott, vagy hivatalosan ki nem mondható konfliktusait, traumáit. Csurka szarkasztikus, realista társadalmi komédiái (*A Házmeestersírató* és az *Eredeti helyszín százas szériái*), Kornis Mihály keserűen sötét, már-már abszurd és mégis költői humora például a *Körmagyarban*, a rendszerváltás Magyarországról mind azért lehet-

tek robbanó erejű sikerek, mert izzig-vérig azonosak voltak azzal a színházi nyelvvel és világlátással, amiben Horvai annyira otthon volt, annyira kiemelkedő, és azért is, mert arról beszéltek, ami az embereket erősen foglalkoztatta. Ezeknek a műveknek a legbensőbb lényegét, stílusát, hangfekvését is értette, így maximális egyensúlyban jött létre a szöveg és a színházi megvalósítás legmélyebb, érzékeny egymásrautaltsága. De például Kornis metafizikusabb hangvételű *Kozma* című tragédiája már nem állt neki ennyire kézre.

Részt vehettem vele az előkészítő dramaturgiai szövegjavításokban. Mindig és mindenütt saját magát is a kifulladásig kínoztta, fájdalmas és elementáris idegi energiákkal volt tele, de íróit, színészeit és tanítványait is ugyanúgy hajszolta.

Miután sok darabnál dramaturgként munkatársa lehettem, bizonyíthatom, hogy különleges dramaturgiai érzéke is volt. Mindnyájunkat hajszolt, ha kortárs magyar drámák szövegén dolgoztunk, hogy minden a lehető legütőképesebb legyen színpadilag, íróilag egyaránt. Íróit is ugyanígy hajtotta, sokszor én magam is már rég elégedett lettem volna a darabbal, a benne végzett munkával, ő még mindig újabb és újabb következtetéseket, rejtett hiteltelenségeket, felesleges, keveset jelentő dialógusokat, nem megfelelően kidolgozott situációkat talált a példányban. Ugyanez a munkatempó és maximalizmus folytatódott a színészekkel is a próbák alatt, és az eredmény sokszor fényesen igazolta őt. Százas szériákban aratták sikereiket a Csurka-komédiák, a *Körmagyar*, vagy korábbi vígszínházi korszakában Dunai Ferenc és Thurzó Gábor színjátékai. Csurka is, Kornis is nehezen meggyőzhető ember volt, de minden vérré menő vitában majdnem mindig Horvai győzött, s ezt az írók később hálásan viszaigazolták.

Nagy mester egy nagy színházi korszakban. Ez volt Horvai István.